

Нагорна Лариса

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Один з найбільш наочних результатів глобалізації – зруйнування монополії держави на творення територіально-просторових ідентичностей. Регіони, які стають активними політичними акторами, формують власні ідентифікаційні стратегії, відшукуючи джерела своєї легітимації як в уявному минулому, так і у відповідному спрямуванні дискурсивних практик. Відомий фахівець у галузі сучасного європейського регіоналізму М.Кітінг вкладає процеси, що нині відбуваються, у формулу ретериторіалізації політики і виникнення нових політичних просторів. Обнадійливим симптомом він вважає те, що активізується не консервативний і оборонний регіоналізм, укорінений у замкнутому традиційному суспільстві, а сучасний, космополітичний і прогресивний регіоналізм, в якому традиція використовується як інструмент модернізації¹.

У сучасному баченні регіоналізм виступає, з одного боку, як противага уніфікації, надмірному централізму, засіб обстоювання традиційної самобутності, а з іншого – як пошук і пропозиція більш ефективних форм управління й самоорганізації. У найширшому розумінні регіоналізм спрямований на ефективне використання тих можливостей, які іманентно закладені у територіальному поділі праці і у тому сегменті культурної багатоманітності, який має свій просторовий вимір. У тій чи іншій формі регіоналізм присутній у будь-якому типі сучасних суспільств, але форми його прояву залежать насамперед від лінії поведінки держави й регіональних еліт, а також від масових суспільних настроїв. Якщо у політиці держави адекватно відображаються інтереси й потреби, зумовлені просторово-територіальним розподілом матеріальних і людських ресурсів,

регіоналізм перебуває у латентному стані і рідко нагадує про себе. В іншому разі конфлікт груп інтересів призводить, як правило, до виникнення центрів регіонального тяжіння, які у своєму протистоянні центрові активно використовують коди, символи, ритуали регіональної ідентичності. Надалі, якщо процеси регіоналізації стають невідконтрольними центрові або супроводяться хаотичною децентралізацією влади, виникає реальна небезпека спонтанної фрагментації політичного простору, посилення дисфункціональності владних інституцій, появи сепаратистських настроїв.

Територія як фактор формування ідентичності, ресурс відтворення культури, мови, звичаїв, продукування символів і міфів нечасто стає об'єктом досліджень у соціальних науках – не в останню чергу тому, що її роль як джерела відмінностей уявляється самоочевидною. До того ж існує стійкий стереотип уявлень про тенденцію до зменшення ролі територіального чинника в міру розвитку продуктивних сил. Е.Дюркгейм, приміром, вважав, що з поглибленням поділу праці територіальний критерій поступається місцем функціональному і що “народ тим далі просунувся вперед, чим більш поверховий характер мають у ньому територіальні відмінності”². З цією думкою можна було б беззастережно погодитися, якщо абстрагуватися від того факту, що територія здатна виступати як найважливіша основа політичної мобілізації.

Традиційну неухвагу до проблем простору, територіальної організації, регіональних політичних орієнтацій незмінно демонстрували суспільні науки Радянського Союзу. Оскільки система виробництва в країні була організована за галузевим принципом, а виробнича кооперація принципово ігнорувала відстані й міжреспубліканські кордони, серйозних стимулів для дослідження територіальних спільностей не існувало. Лише у 70–90-х рр. у рамках соціології й соціальної географії сформувалася концепція соціально-територіальної спільноти, пов'язана із дослідженням впливу регіональних чинників на спосіб життя. Н.Шматко та Ю.Качанов уже після розпаду СРСР

зробили спробу окреслити масштаб тих територіальних спільнот, до яких індивід відчуває себе співпричетним – від окремого міста чи села до простору всієї держави. Вони ж звернули увагу на тісний зв'язок між територіальними самоідентифікаціями і умовами соціалізації індивіда³.

Що ж до політології, то вона з'явилася в Радянському Союзі саме тоді, коли старанно вибудовувана правлячою партією на основі наднаціональних ідеологем макроідентичність уже втрачала свій мобілізаційний потенціал. Разом з цими ідеологемами вона пішла в небуття, але її заміщення природною для молодих держав національною (громадянською) ідентичністю виявилось надто складним і тривалим процесом. В Україні виразно давався взнаки регіональний конфлікт ментальностей, посилений спробами легітимації етніцизму як основи державної етнонаціональної стратегії. Внаслідок відсутності у держави чітких програм формування громадянської ідентичності й адаптованої до потреб різних регіонів культурної політики процес конструювання ідентичностей був відданий на відкуп регіональним елітам. А оскільки їхні інтереси й орієнтації виявилися різноспрямованими, процеси регіональної самоідентифікації набули гостро конфліктного характеру.

Регіональна ідентичність найчастіше розглядається у соціогуманітарних науках як стійке відображення у свідомості мешканців певного регіону територіальних особливостей соціальної організації і політико-територіальних орієнтацій, що склалися історично. Людина усвідомлює свою регіональну ідентичність як “відчуття належності”, готовність поділяти добровільно норми й цінності, що домінують у даному середовищі. При цьому це середовище розглядається не лише як ареал проживання, але й як інформаційний і мотиваційний простір. Але не менш цікаво досліджувати регіональну ідентичність як мобілізаційний ресурс, використовуваний елітами у політичних цілях. Цілеспрямоване конструювання елітами певного “образу регіону” загалом вкладається у запропоновану в руслі соціального конструктивізму формулу “політика ідентичності”. У

поляризованих, сегментованих соціумах ці образи часто вибудовуються за принципом контрасту, а то і на основі парадигми “ворожості”. Створювані регіональними елітами символи, ритуали, міфи непогано виконують роль збудників електоральної активності, що було наочно продемонстровано під час президентської і парламентської кампаній в Україні 2004 і 2006 рр.

Сьогоднішній стан “розколотості” суспільної свідомості в Україні – розплата за схильність до соціальної міфотворчості, наслідувальну стратегію, нечіткі орієнтири і етнократичні тенденції в гуманітарній політиці. Український соціум не зразу розпізнав ту міну уповільненої дії, яка закладалася у суспільну свідомість ідеологемою “двох Україн”, особливо у тому її крайньому вияві, коли одна її частина представлялася поборницею демократії, а другій приписувалася роль “п’ятої колони московського імперіалізму” (Л.Лук’яненко)⁴. Сформований на цій основі імідж “донецьких” швидко набув гостро негативного відтінку, а весь східний регіон дістав репутацію криміналізованого, “бандитського”. Розкручений таким способом груповий бренд виявився ядром маніпулятивних технологій, застосовуваних під час президентських виборів 2004 р.

Сьогодні, у світлі виборів-2006, аналітики реєструють трансформацію поняття “донецькі” – воно стало незручним у політиці влади і провладних сил, обмежуючи можливості коаліційних маневрів⁵. Проте його і надалі активно використовує та частина політикуму, яка не бажає полишати окопи “помаранчевої революції” і покладає надії на подальшу експлуатацію революційної риторики. Саме вона всіляко перешкоджає пошукам суспільного консенсусу, закріплюючи назву “демократична” виключно за коаліцією “помаранчевих” гравців. Хоча дедалі більше стає очевидним, що продовження лінії на відсторонення переможців парламентських виборів від участі у формуванні державної стратегії загрожує дальшим поглибленням суспільної поляризації.

Те, що ця поляризація має глибоко закорінені витоки, дістаючи свій прояв у відмінних системах уявлень, цінностей,

орієнтацій, змушує бачити у протистоянні по лінії Схід – Захід щось більше, ніж зрежисований сценарій. Логіку поведінки місцевих еліт диктують відмінності, що виникли внаслідок тривалого розвитку двох частин України у різних цивілізаційних системах. У західному регіоні, що перебував у руслі впливу європейської традиції, стратегія еліт здавна базувалася на обстоюванні пріоритету цінностей індивідуалізму, етноцентризму й монолінгвізму. Фольклорне розуміння народу як носія особливої етнічної “ми – свідомості” і романтизована патріархальність сполучається зі своєрідним “охоронним консерватизмом”, ізоляціоністськими настановами щодо російської культури. Патріотизм ототожнюється з етніцизмом, і саме у цьому руслі ведеться пошук національної ідеї. У Східній Україні, яка в Російській імперії і в СРСР виступала переважно як ареал нової колонізації і втілення модернізаційних проєктів, новітня міфотворчість має виразний присмак “залишкової радянськості”; специфічна “південно-східна” ідентичність вибудовується на фундаменті демонстративної російськомовності, економічної ідеології постіндустріального розвитку, орієнтації на російські ринки.

Надії на те, що “помаранчева революція”, пробудивши енергію творення, наблизить український соціум до формування громадянської ідентичності й політичної нації, не справилися. Нова влада не зуміла чи не побажала використати задля консолідації суспільства ту модель міжрегіональної довіри, яку запропонував Майдан. Більше того, вибудовуючи свою стратегію на обстоюванні “негативної солідарності” і “дружби проти”, вона розгубила і власний, безпрецедентно високий на початок 2005 р., рейтинг. Розкол у “помаранчевій команді” викривив політичне поле до невпізнанності і остаточно дезорганізував електорат. Під час парламентських виборів 2006 р. змагалися не програми й ідеології, а штучно витворені іміджі й амбіції, що перетворило виборчу кампанію у своєрідний “четвертий тур” президентських перегонів.

Березневі електоральні сюрпризи засвідчили факт значного зростання поляризації й радикалізації українського

суспільства. До пропорційної виборчої системи воно, особливо на місцевому рівні, виявилось не готовим. Конкуренція брендів, символів, солідних грошових сум, якою було підмінено змагання політичних програм, створила сприятливий ґрунт для популізму і вивела назовні всі “больові точки” сегментованого, багатоскладового соціуму. Значно знижений прохідний бар’єр все ж не вдалося подолати партіям і блокам “третьої сили”, яка претендувала на роль центру, виступаючи водночас і проти “реваншу опозиції”, і проти “продовження революції”. Зрештою, сталося те, що неважко було передбачити: реальних переможців, здатних збудувати тривку парламентську більшість, взагалі не виявилось.

Результати виборів розвінчали ілюзії, пов’язані з конституційною реформою: створити важелі управління, здатні забезпечити стабільність і прогнозованість, поки що не вдається. “Помаранчева” частина депутатського корпусу, попри її декларовану європейськість, за влучним висловом Л.Гриненка, воліє і далі “ходити по старих візантійських доріжках”, залишивши Президентові роль єдиного майстра “політичної ікебани”⁶. Але оскільки карта політичного протистояння й “революційної доцільності” розігрується і надалі, політичними заручниками цієї ситуації залишаються всі – і владні структури, і соціум.

Відцентрові явища, які спостерігаються тепер уже і на сході, і на заході країни, закладають міну уповільненої дії під фундамент держави. Партії-переможниці мають жорстку регіональну “прив’язку”, а їхні прихильники кваліфікують у термінах “зради” усілякі спроби співпраці з представниками протилежного політичного табору. За будь-якої конфігурації коаліцій Україні навряд чи вдасться уникнути серйозних політичних та інших криз.

Не випадково термін “розкол” сьогодні визначає тональність політичного дискурсу щодо проблем регіональної ідентичності. Якщо до парламентських виборів лише деякі політологи допускали можливість реальної загрози територіальній

цілісності України, то нині поняття “розкол” (інколи з означенням “цивілізаційний”) є чи не найуживанішим політичним штампом. Якщо у ньому і є якийсь елемент перебільшення загрози (адже із ситуації справжнього розколу, як правило, взагалі не існує цивілізованого виходу), то одне можна констатувати напевне: баланс між національною й регіональною ідентичностями змінився не на користь першої.

Дослідження, здійснене упродовж 2005 р. Центром Разумкова за участю Європейського інституту Університету Цюріха в рамках проекту “Схід-Захід України: подолання розколу, формування спільної національної ідентичності”, виявило доволі контрастну картину поляризації розбіжностей у поглядах громадян різних регіонів. Наявність кількох конкуруючих українських національних проектів, за висновками соціологів, стала передумовою для свідомого (і результативного) використання командами деяких кандидатів технології “розколу” країни на регіональні зони. Те, що частка “єврооптимістів” зменшуватиметься у напрямі “Захід-Схід”, можна було передбачити. Однак певною несподіванкою стало те, що на п’ятнадцятому році незалежності близько половини громадян все ще хотіли б відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи (хоча понад половина з них визнали, що за сучасних умов зробити це нереально). І якщо на Заході України таке бажання висловили лише 16,3% опитаних, то в Центрі їх було 52,7%, на Півдні – 73,4%, на Сході – 51,7%. Прибічників євроінтеграції на Заході виявилось 64,6%, у Центрі 45,9%, на Півдні 23,9%, на Сході 29,6%⁷.

Результати виборів ще довго будуть аналізуватися з точки зору самоідентифікації індивідів і суспільних груп. Неважко передбачити, що головним ракурсом досліджень буде територіальний, бо саме у цій сфері найвиразніше простежуються нині орієнтаційні уподобання. Утруднюватиме аналіз своєрідність партійної структуризації – на правому фланзі українського політичного спектра опинилися і прагматики з Партії регіонів, і національні романтики з НСНУ, центр не має

доступу у законодавчу гілку влади, а партійна орієнтація БЮТ лишається доволі невизначеною.

Поки що очевидне одне: обриси регіональної ідентичності в Україні відтворили поширений, але досі малодосліджений феномен множинної лояльності, який особливо виразно виявляється у нестійких демократіях в умовах невизначеності вибору. Україна являє собою якраз той випадок, коли суперечлива “двовекторність” у політиці влади активізувала ті групові прояви регіональної етнокультурної самобутності, які вкладаються у формулу “двокультурної ідентичності” і у “спокійному” стані мають вигляд нейтральних. Але початок ХХІ ст. продемонстрував наявність багатьох підводних каменів, здатних виникати на ґрунті “свідомісного дуалізму”. Як свідчить світовий досвід, патогенним чинником може стати навіть звичайна полікультурність: культурний плюралізм далеко не завжди постає як незаперечна цінність. Віртуалізовані етнічні та інші групові уявлення щоразу актуалізуються під впливом реальних чи навіть уявних етнічних образ, як це було у Франції в кінці 2005 р. Виявилося, що навіть полікультурні нації європейського типу ще надто слабкі, щоб забезпечити бодай зовнішні прояви лояльності в умовах багатоманіття ідентичностей і потужних міграційних потоків.

Порівняно з французькою, українська ситуація значно складніша, оскільки, крім етнічних і культурних чинників, у сферу активного протистояння потрапили й регіональні ціннісні уподобання. Регіони мають не тільки відмінні етнокультурні традиції, але й різноспрямовані інтереси, на формування яких намагаються до того ж активно впливати сусідні держави. Промислові регіони Сходу і Півдня тяжіють до цінностей індустріалізму і “нового регіоналізму”. Для переважно аграрних західних областей пріоритетними залишаються орієнтації на традиційні, архаїчні цінності сільської культури. Те, що нинішня влада дедалі частіше вдається до свідомого чи несвідомого заохочення процесів архаїзації суспільних цінностей, провокує стан, який у політичній семіотиці має назву прагматичної антиномії —

позиціонування на принципі “свій – чужий” там, де для цього немає підстав. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології, проведені восени 2005 р. в усіх регіонах України, виявили прикру обставину: на запитання “Чи є, на Вашу думку, поділ України на Схід і Захід поділом на ворогуючі сторони?” позитивну відповідь дали 34,7% респондентів, у тому числі на Сході – 54% 8! .

Особлива складність української ситуації – у незбігу регіональних, етнічних та мовно-культурних кордонів. Орієнтуватися тут на традиційні моделі європейських суспільств неможливо: поняття етнічної належності і мовної самоідентифікації, які майже скрізь збігаються, у нас істотно різняться. Політика мультикультуралізму у тому вигляді, в якому її пропагують міжнародно-правові документи, навряд чи є для України оптимальною. У країнах Європи вона покликана забезпечувати більш-менш гармонійне співіснування домінуючої культури “титульної” нації і численних субкультур меншин, які є об’єктами захисту. В Україні ситуація дещо інша: тут взаємодіють дві культурні традиції, які мають свій регіональний вимір (хоч ареали їх поширення не визначені чітко і часто перекриваються). При цьому російська традиція у багатьох аспектах сильніша, оскільки активно підтримувалася впродовж століть імперського панування. Поза Кримом, де існує проблема інтеграції кримських татар в українське суспільство, більш ефективними можуть бути не адаптаційні моделі міжкультурної взаємодії, а, приміром, модель взаємної акультурації, яку французи позначають поняттям *bicolage*. Якщо ця модель буде вдало сполучатися із розумінням інтегративних властивостей ліберальних загальнолюдських цінностей, конфронтаційного протистояння по лінії “Захід – Схід” вдасться уникнути.

Досліджуючи закономірності фрагментації й деконвенціоналізації критеріїв ідентичності на пострадянському просторі, автори розроблюваного в ІПіЕНД проекту “Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років” ще у 2002 р. констатували факт

актуалізації регіональної ідентичності на протигагу національній – як результат невваженості управлінської і бюджетної політики. Висловлювалася, зокрема, думка про необхідність трансформування патерналістсько-ієрархічної моделі етнонаціональної будови держави в модель етнокультурного плюралізму. А також про ірраціональність і придатність до маніпулювання етнічної психології, сконцентрованої навколо позиції “ми – вони”⁹. На жаль, політики не мають звички прислухатися до застережень науковців. А тим часом і західні, і російські теоретики мультикультуралізму вже визнають, що помилялися, коли в інтересах обґрунтування настанов політкоректності допустили певну абсолютизацію культурної своєрідності – вона почала сприйматися як належність до певної асоціації і неодмінний атрибут ідентичності. Ефект виявився непередбачуваним: у суспільстві з’явилися нові лінії розмежування й фантоми, які політичні гравці намагаються використовувати у власних політичних цілях. “Замість очікуваного згуртування, відбувається сегментація соціальних структур за ознакою групової належності; замість надання додаткової легітимності і міцності ідеї громадянської нації – ще більше “розрихлення” загальнонаціональної самосвідомості”¹⁰.

Російські політологи, яким не відмовиш у спостережливості, побачили у тому новому “тричленному” поділі України, який виразно вималювався у ході президентських і особливо парламентських виборів, ознаку “перевизначення усієї української державності” і навіть “народження нової держави”. В українській ідентичності вони бачать не дві, а три іпостасі: крім антиросійської Західної і проросійської Східної України існує ще й “полтавська” – “доброзичливо-критична щодо Росії і все ж суттєво відмінна від неї”. За оцінкою заступника директора московського Центру політичних технологій Б.Макаренка, коли процент голосів за Ющенка у “полтавській” Україні майже зрівнявся з відповідними показниками Західної, це означало, що “українська держава відбулася остаточно і незворотно, і етнічні розлами стають предметом внутрішньополітичних компромісів, а не геополітичних пасьянсів... Логіка політичного

розвитку України впевнено, хоча й не завжди бездоганно, рухається до держави “непострадянського типу”¹¹.

Утім (і це визнають як вітчизняні, так і російські аналітики), з таким “тричленим” поділом України пов’язані і певні небезпеки. Якщо говорити про загрозу територіальній цілісності України, що виходить зі Сходу, то поки що вона є гіпотетичною. Ні місцеві еліти, ні тим більше Росія не готові до рішучих кроків у напрямі практичної реалізації тих емоційних заяв, які пролунали у Северодонецьку у дні “”помаранчевої революції””. Але іредентистський рух тут може активізуватися, якщо на фоні ущемлення економічних і політичних інтересів східних регіонів верхні ешелони влади і далі розкручуватимуть ідеологеми “розколу”. Значно більш реальною є загроза сепаратизму, що йде від Криму – досить згадати прецедент, що мав місце у 1993–1994 рр.

Навряд чи оптимальним для України був би і спровокований владними елітами (насамперед ототожненням федералізму й сепаратизму) федералістський сценарій розвитку подій. Оскільки цю ідею посилено педалює впливова на Сході й Півдні Партія регіонів, можна очікувати серйозного сплеску емоцій у суспільстві навколо доцільності/недоцільності федеративного устрою. І хоча сама ідея федералізації не несе прямої загрози територіальній цілісності, навряд чи перенесення її у фокус суспільних дискурсів сьогодні на часі. По-перше, ніхто не може сказати, скільки часу й коштів потребуватиме реалізація цієї ідеї, але кожен, очевидно, погодиться, що дезорганізацію в систему управління внести у такий спосіб дуже легко. По-друге, вигравш може виявитися примарним: адже за жагучої потреби у консолідаційних зусиллях федералістський рух ітиме, навпаки, у напрямі деконсолідації соціуму. По-третє, сама по собі проблема – унітаризм чи федерація – непринципова; справа не у формі державного устрою, а в обсязі повноважень, які центральна влада згодна передати на місця. Звичайна децентралізація управління (яка декларативно закладалася у фундамент розпочатої, але призупиненої адміністративно-територіальної реформи) в принципі здатна забезпечити регіонам не менший рівень економічної самодостатності, ніж федералізація.

Ситуація електорального розколу, легітимізована місцевими виборами 2006 р., підтвердила висновок соціологів про відсутність у сучасному українському суспільстві консенсусної політичної культури і, відповідно, – про існування регіонального феномена конфліктних політичних культур. Витримали перевірку виборами і результати дослідження впливу регіоналізму на найважливіші функції політичної культури (орієнтаційну, інтеграційну, активаційну), здійснювані у рамках моніторингового проекту “Українське суспільство” упродовж 1994–2005 рр., зокрема, висновок про наявність в Україні двох (і навіть трьох) різновидів регіоналізму. У Західному регіоні його ядром є ідея збереження унітарності української національної держави. На Сході превалує регіоналізм самодостатності, в якому на перше місце виходить захист інтересів територіальної спільноти. В АРК у фокусі регіональної самоідентифікації перебуває ідея соціокультурної відокремленості. Водночас не підтвердилося припущення соціологів про наближення громадян України у своїх уподобаннях до централістської платформи¹².

Парламентські і місцеві вибори зафіксували не лише поразку централістів і кризу ліберальних парадигм, але й серйозну загрозу посилення правого радикалізму з відвертою експлуатацією ксенофобії – феномена, про який також попереджали результати соціологічних досліджень. Упродовж 1992–2004 рр. соціологи спостерігали зростання національного ізоляціонізму і підвищення поширеності ксенофобійних установок, яке наочно виявилось саме у переддень президентських виборів. Аналіз індексу національної дистанційованості за параметрами відкритості (толерантності), відособленості (нетолерантності), ізоляціонізму (прихована форма ксенофобії) та ксенофобії (відкрита форма) на матеріалах 2005 р. виявив тривожну тенденцію: на відкритість налаштовані лише 10,4% опитаних (проти 35,2% у 1992 р). При цьому у західному регіоні таких виявилось лише 8,3%, у східному 13,2%. Водночас ізоляціоністські й ксенофобійні настрої продемонстрували у

західному регіоні 68,4% респондентів, а у східному ще більше – 70,8¹³. Негативні тенденції можуть ще посилитися, якщо влада і надалі будуватиме свою політику на принципах етнічного домінування і демонструватиме примирливе ставлення до проявів ксенофобії й антисемітизму.

Якою має бути стратегія еліт, щоб уникнути дальшого поглиблення регіонального розколу? Очевидно, що держава може існувати і відтворювати свої пріоритети лише на основі консенсусу сил, спроможних вибудувати сталу соціокультурну домінанту в масштабі всього суспільства. Зрозуміло, що за наявності кількох політичних субкультур і постійної дії сил взаємовідштовхування на елітному рівні пошук консенсусу є надзвичайно складною справою. Але без постійного діалогу груп із вибудовуванням вісі спільних інтересів забезпечити стабільність у сегментованому соціумі неможливо. Я.Грицак пропонує два шляхи пошуку консенсусу. “По-перше – відмова всіх політичних сил демонізувати регіони у своїй риториці. Галичина і Донбас не повинні більше правити за страшило одне для одного та цілої України... По-друге – проведення такої виборчої реформи, яка змусить партії відірватися від своєї регіональної зони комфорту й активно шукати виборців у цілій Україні”¹⁴.

Насамперед кожна політична сила має чітко визначитися із своїми орієнтаційними пріоритетами, оскільки постійне маніпулювання смислами й намагання поєднувати взаємовиключні ідеї стимулює настрої утопізму в політиці, створює у суспільстві непотрібну емоційну напругу. По-друге, слід відмовитися від залишків маніхейської ідеології, яка стимулює пошук все нових “ворогів”. Варто пам’ятати: інверсійне розхитування, яке відбувається на цій основі, здатне призвести зрештою до соціального вибуху.

Важливо продовжити зусилля у напрямі проведення адміністративно-територіальної реформи, відмовившись від надмірної централізації й своєрідного “двовладдя” на регіональному рівні. Дальшій активізації локалізму можна запобігти лише на шляхах вибудови чіткої управлінської системи, в якій

регіонам будуть створені всі умови для самоорганізації й саморозвитку.

Нарешті, уявляється доцільним більш повне використання потенціалу ліберально-модерністської культури, здатної протистояти як утилітаризму, так і гіпертрофованому націоналізму. Її переваги бачаться не лише у тому, що вона виводить на рівень найвищої цінності ідеї людиноцентризму й демократії, але й у тому, що вона повністю реабілітує ідеї компромісу, дискредитовані практикою тоталітарних режимів.

¹ *Keating M.* The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. Edward Elgar 1998.

² *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1991. – С. 179.

³ *Шматко Н.А., Качанов Ю.Л.* Территориальная идентичность как предмет социологического исследования. – Социс. – 1998. – № 4. – С. 94–101.

⁴ Персонал Плюс. – 2004. – № 26.

⁵ День. – 2006. – 18 квітня.

⁶ День. – 2006. – 14 квітня.

⁷ *Якименко Ю., Литвиненко О.* Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006 // Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії-2006: відмінності, протиріччя, перспективи єдності. Інформаційно-аналітичні матеріали до "круглого столу". – К., 2006. – С. 4–12.

⁸ Дзеркало тижня. – 2005. – 19 листопада.

⁹ *Котигоренко В.* Етнополітичні аспекти модернізаційних процесів в Україні // Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років. – К., 2002. – С. 39–40.

¹⁰ *Смирнов А.Н.* Этничность и культурный плюрализм в контексте государственной политики // Полис. – 2005. – № 4. – С. 34.

¹¹ *Макаренко Б.* Украинский стандарт: рождение нового государства // Политический журнал. – 2006. – № 12. – С. 4–7.

¹² *Стегній О.* Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94–122.

¹³ *Паніна Н.* Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 29–30, 41–43.

¹⁴ *Грицак Я.* Ab imperio, ad imperium // Критика. – 2006. – Ч. 4. – С. 2.